

Johan Snell

Af Anne Riising

Bogtrykker Johan Snell, som i 1482 kom til Odense og dér producerede de første bøger, der blev trykt i Danmark, var ikke nogen særlig betydningsfuld person i sin egen tid, og da det i det hele taget er meget småt med kildemateriale fra den periode, har man kun kunnet finde meget få oplysninger om ham, selv efter mange lærdes detaljerede undersøgelser.

Han stammede fra Einbeck i Hannover, hvilket oplyses, da han den 22. maj 1481 blev immatrikuleret ved Rostocks universitet. Der var ikke noget mærkeligt ved, at en bogtrykker havde universitetsuddannelse eller i hvert fald havde været immatrikuleret ved et universitet; det var næsten alle den tids bogtrykkere, og det var nødvendigt for dem at have en god boglig uddannelse, ikke mindst fordi de fleste også fungerede som forlæggere.

Snell har imidlertid været i Rostock allerede i 1476, da en tilfældig notits fortæller, at en student skyldte ham penge for nogle bøger, og det anses for sandsynligt, at han har lært at trykke hos Michaelisbrødrene i Rostock; han efterlignede nemlig senere deres typer. Michaelisbrødrene var de såkaldte Brødre af Fælleslivet, en lægmandssammenslutning, der ville leve et fromt liv sammen, men uden for klostrene, og de var stærkt engageret i

skoler, studier og bogproduktion og havde i Nederlandene og Tyskland tilsammen 9 trykkerier, deraf et i Rostock fra 1475. Dette trykkeri dominerede i byen, og der var vist ikke andre, som Snell kunne have lært hos.

Til gengæld var der i Rostock heller ikke særlig gode muligheder for en ny bogtrykker, og det har nok været grunden til, at Snell, sandsynligvis i 1480, tog til Lübeck, hvor der var bedre muligheder, siden den hidtil dominerende bogtrykker, Lucas Brandis, synes at have indstillet sin virksomhed i 1478.

I foråret 1481 var Snell imidlertid atter i Rostock, da han blev immatrikuleret, men i begyndelsen af 1482 producerede han nogle tryk i Lübeck, og senere på året tog han så til Odense. Først på året 1483 var han atter i Lübeck, men drog så til Stockholm, hvorfra han året efter vendte tilbage til Lübeck. I skattelisterne fra denne by optræder han til og med året 1519, men derefter er skattelisterne gået tabt, så man kan ikke sige, hvornår han døde. Ifølge skattelisterne var hans økonomiske vilkår ret beskedne, og bortset fra et enkelt skrift trykt efter 1484, kendes der ikke flere arbejder af ham, så formodentlig har han ikke haft eget trykkeri, men arbejdet i et af de andre trykkerier i Lübeck. Der

var nemlig på det tidspunkt en større forlagsvirksomhed under ledelse af Hans van Ghemen, som lod en lang række bøger trykke på forskellige værksteder under Mathæus Brandis, Stephan Arndes m.fl. Disse bøger er forsynet med et mærke: Tre valmuer, men det er et forlæggermærke, ikke et bogtrykkermærke.

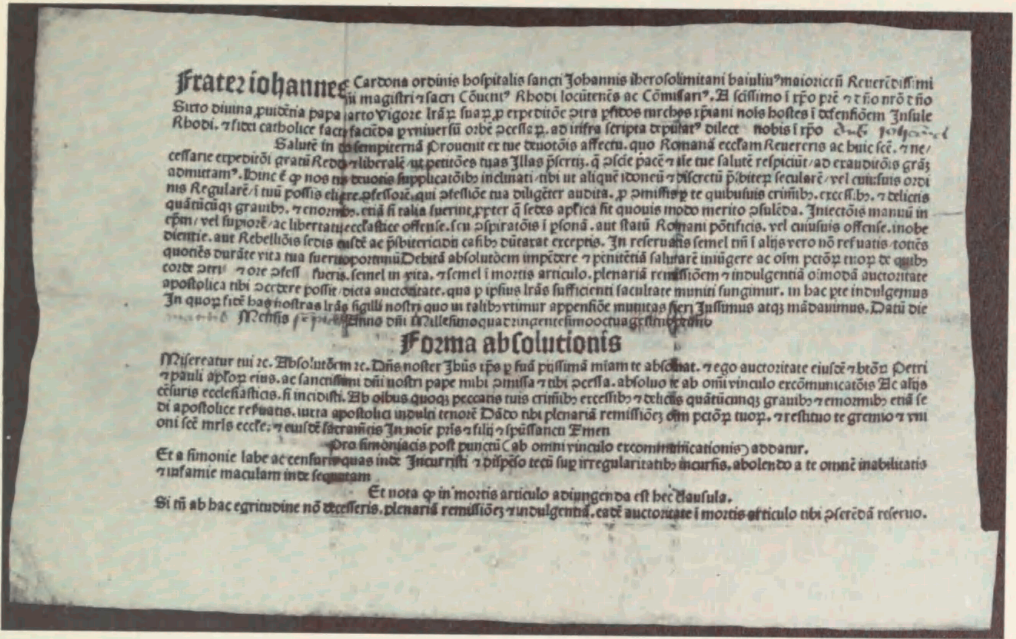
Af Snells produktion er der kun to bøger, som med fuldstændig sikkerhed er hans; det står klart og tydeligt på det sidste blad, kolofonen. En del andre findes der kun fragmenter af, og når kolofonen mangler, kan trykkerens navn eventuelt have stået dér. Når man alligevel har identificeret 15 andre tryk som Snells, er det først og fremmest gjort ud fra typerne, idet enhver bogtrykker selv støbte eller fik støbt sine egne typer, og for den kyn-dige bogforsker er den enkelte tryk-kers særpræg let genkendeligt. Ved en detaljeret undersøgelse af skriftmate-rialet kan man derfor ofte identificere bogtrykkeren og fastslå trykkested og -år for bøger, der har mistet disse oplysninger eller måske aldrig har haft dem.

Johan Snells produktion, inden han kom til Odense, omfattede nogle pavelige buller vedrørende den tyske orden, den gejstlige ridderorden, som med sværdet i hånd missionerede i Preussen og de baltiske lande. De formodes trykt i Lübeck 1480, og samme år kom en afhandling om aflad af Nicolaus Weigel. Året efter trykte han et afladsbrev, udstedt af Johannes Cardona, der tilhørte johanniterrid-derne, og afladsbrevet var da også til fordel for kampen mod tyrkerne, som johanniterne var stærkt engageret i. Afladshandelen, d.v.s. salg af eftergi-

velse af den bod, kirken pålagde (jvf. s. 33), var i fuldt sving på den tid, og netop når det drejede sig om enkelt-blade som afladsbreve, hvor man hav-de brug for store mængder, var der indlysende store fordele ved at trykke dem frem for at skrive dem i hånden.

Det må også anses for givet, at afladsbreve blev trykt på bestilling fra udstederen, for et afladsbrev var et officielt kirkeligt aktstykke, som en bogtrykker ikke uden videre selv kunne give sig til at trykke – det ville omtrent have været en slags falsk-mønteri, hvis han havde gjort det. De pavelige buller har nok også været bestilt arbejde, men det er tænkeligt, at Snells næste tryk, Sct. Brendans legende, trykt i Rostock eller Lübeck 1481, var på hans egen regning. Sct. Brendan var en irsk helgen, død om-kring 580, og man tillagde ham en højst usædvanlig sørejse, hvor han søgte og fandt det forjættede land på en ø i havet og desuden oplevede mange andre spændende ting på ve-jen. Legenden var en god irsk skipper-kronike og afgjort mere underholden-de end opbyggelig, og da den var meget populær, skulle der være gode chancer for at sælge den. Snells udga-ve var stort set et aftryk af den tyske oversættelse, som Lucas Brandis hav-de udsendt omkring 1478. Der var ikke noget, der hed ophavsret eller copyright dengang, så enhver kunne trykke andres arbejder, og den tidlige-re udgave af legenden har formentlig været udsolgt.

I 1482, antagelig endnu i Lübeck, trykte Snell et andet afladsbrev og samme år et digert liturgisk værk på 360 blade, et Diurnale for Lübeck, d.v.s. en bog med tidebønner, men



noget kortere end et breviar, der bragte dem i fuldt omfang. Også diurnalet må have været bestilt af de kirkelige myndigheder, men den plattyske bønnebog, som kom samme år, har været beregnet på et bredere publikum og kan derfor være kommet på Snells eget forlag.

Senere på året 1482 drog Snell så til Odense, hvor han dels trykte Breviarium Ottoniense, et breviar for Fyns stift, som dengang også omfattede Femern, Als og Lolland-Falster, og Guilhelmus Caorsinus: Obsidio Rhodiana, en beskrivelse af tyrkernes belejring af Rhodos 1480. I denne bogs kolofon står der klart og tydeligt: »Finit descriptio obsidionis vrbis rhodie, per venerabilem virum iohannem snel artis impressorie magistrum in ottonia impressa Sub anno domini 1482«, d. v. s.:

Afladsbrev udstedt af Johannes de Cardona til fordel for kampen mod tyrkerne. Trykt af Johan Snell, Lübeck 1481.

»Her ender beskrivelsen af byen Rhodos' belejring, trykt i Odense i det Herrens år 1482 af den ærværdige mand bogtrykkermester Johannes Snell«.

Til næste side:
Breviarium Ottoniense. Trykt af Johan Snell, Odense 1482 (LN 29). Teksten til lørdag efter 1. søndag i advent. Dobbeltspaltens bredde 100 mm. Siden svarer typografisk til alle andre sider i den tykke bog med sin vekslen mellem to skrifter alt efter tekstens art. Helt usædvanlig er den ved udover de gennemgående røde initialer og streger at være forsynet med et stort initial F malet i flere farver.

In primo sabbato aduēt
dñi ad vs. An. Bñdcaig cu ce.



Dicitur Sciētes ¶ Cap.
q: hora est iā nos de sōpno
surgere nūc em ppior ē nrā
sal^o q̄ cū credidim⁹ nor pre
cessit dies aut app:opiābit
R. Ecce dies reitūt dī dñs 7 su
scitabo dō ger nē iustū 7 regit
rer 7 sav:ēs erit 7 faciet iudicuz
7 iusticiā i tra Et hoc ē nom̄ qd
vōbūt em dñs iust⁹ noster. 7 In
dieb⁹ ill⁹ sa n:abit iuda 7 isrl⁹ hi
tabit p̄fict. ¶ In. Qd̄ tor al.
7. Rorate ce. xli. 7 nu. vlu. in
stū. Ania tra 7 ḡniēt saluato
Sur. M̄. a. Ecce nom̄ dñi ve
nit de lōi quo 7 claritas ei⁹ re
plet orbē terraz. ¶ Collecta

Dicitur q̄s dñe potēciā tuā
7 veit ab iminētib⁹ pec
cator⁹ nrōz picul⁹ te meca
mur ptegēte eripi te liberā
te saluari Qui vuis 7 reg.

Hec suffragia silent ed aplo
riu super psalmū 7 n. Vei dñe
visitare nos i pace vt letemur
corā te corde pfecto. Cap. Tu
i nobis es dñe. R. An man⁹ tu
as. ¶ Vp⁹ Vei re. gen. 5. Custor
di nos. Sup. Aūc di. a. Qui re
tur⁹ ereict 7 nō tardabit iā nō
erit nōr i sinib⁹ nr̄is. Inuit. Ec
ce veit rex occurram⁹ obuiā sal
uatori nrō Vei. ¶ Vp⁹. Verbū
supnū. ¶ In pmo nocturno
Sciētes qz hora ē iā nos de sōp
no surgē nūc ei ppior ē nrā sa
l^o q̄ cū credidim⁹ nor p̄cessit di
es at app:opinābit. 7. Er spō
spēs d̄coris ei⁹ De⁹ noster ma
nifest: veniet. ¶ Lectio p̄ma

Quilio ysaiē filij amos quā
vidit sup iudā 7 iher⁹ i
dieb⁹ ozie ioathā achaz 7 e
zech⁹ e re qu iuda Audite ce
li 7 aurib⁹ p̄cipe tra qm̄ dñs
locut⁹ ē filios em̄tū 7 cal
tani ipi at sp̄enerunt me.
Cognouit bos possessores
suū 7 asm⁹ p̄sepe dñi sui isrl⁹
at n̄ agnouit me 7 ppl⁹ me
us me n̄ itellerit Hec dicit
dñs d̄s cōuertimī ad me 7
salut eritis. R. ¶ Aspiciens a
lōge ecce vido di potēciā veniē
tē 7 nebulā totā trā tegētē. Ire
obuiā ei 7 dicite. Aūcia nobis

I Fyns stift var Karl Rønnov biskop siden 1475. Han har fået det eftermæle, at han just ikke overanstrengte sig med at passe sit embede, og nogle mener derfor, at domprovst Hans Urne var den drivende kraft ved tilkaldelsen af Snell. I hvert fald har Urne været meget bogligt interesseret; det fremgår nemlig af hans testamente, at han ved sin død 1503 besad en større bogsamling, deriblandt mange liturgiske bøger, og han må have drevet en slags boghandel eller forlagsvirksomhed, for hvad skulle han ellers med 30 eksemplarer af et diurnale? [1].

Imidlertid var biskoppen ansvarlig for stiftets liturgi, så Karl Rønnow må i hvert fald have bifaldet tilkaldelsen af Snell. Der var i det 15. århundrede en stigende interesse for at få ensartede liturgiske bøger inden for det enkelte stift. Hvert stift havde sine egne liturgiske traditioner, der kunne afvige meget fra andre stifters, så man kunne ikke bare lade trykke fælles liturgiske bøger for hele landet. Hidtil havde man klaret sig med håndskrevne bøger, som blev skrevet af igen og igen, så der efterhånden havde indsneget sig mange fejl og mangler. Biskoppen af Regensburg, som i 1485 lod trykke Missale Ratisbonense, skrev i forordet, at hvis stiftets præster på grund af fejl i messebøgerne fejrede messen på en forkert måde, måtte biskoppen befrygte, at han på dommedag ville blive gjort ansvarlig for det [2].

I Odense forelå der den særlige omstændighed, at der var sket en ændring i domkapitlet, d. v. s. den kreds af præster der var fast knyttet til domkirken og deltog i stiftets administration. Kapitlet havde hidtil været sammensat af benediktinermunke fra Sct. Knuds

Kloster, men da den fynske adel ønskede at kunne anbringe sine sønner i vellønnede embeder ved domkirken, havde Christian I i 1474 fået pavens tilladelse til at fordrive munkene og i stedet for oprette et »verdsligt« domkapitel med 3 prælater (domprovst, dekan og kantor) og 15 kanniker.

Denne ændring gav anledning til, at man ønskede at få nye liturgiske bøger. Det gamle kapitel havde naturligt nok anvendt den benediktinske liturgi, der var meget lang og tidrøvende for så vidt angik breviarets tidebønner, d. v. s. de syv daglige gudstjenester ud over messen. Derimod var der ikke store afvigelser i missalet (messebogen), fordi benediktinerne var forpligtiget til at bruge stiftets almindelige liturgi, og desuden var de centrale led i messen ens i hele den romerske kirke.

Johan Snell trykte to af de nye liturgiske bøger for Fyns stift, først Breviarium Ottoniense. Der er ikke bevaret trykkested eller -år for dette, men da bogen om Rhodos jo er trykt i Odense, er det overvejende sandsynligt, at breviaret også er det, fordi man vanskeligt kan tænke sig, at Snell ville tage til Odense blot for at trykke et lille skrift på 14 blade.

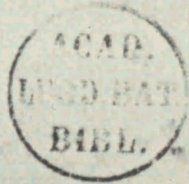
Man ved intet om, hvor stort oplaget var, men breviaret må hurtigt være sluppet op, siden der allerede 1497 blev trykt en ny udgave, denne gang af Lucas og Matthæus Brandis i Lübeck, og omkring 1510 kom der endnu en udgave trykt i Basel.

Breviarer er trykt med kun to typer, og til et missale krævedes 4-5 typer, og det kunne Snell øjensynlig ikke klare; dette er sikkert grunden til, at Missale Ottoniense blev trykt i

ac prostrernere possit Rhodij leto accepto nūcio clemētissi-
 mum romanū pontificē. Sixtum quē Paris laudib⁹ tol-
 lunt. laudant. predicant. deoq; p̄ eius fœici statu humiles
 p̄ces fundunt Die quoq; rumor ad turcos transit: q̄ per
 territi ceptam discessum accelerant. Extractis igitur nonem
 ⁊ octoginta diebus rhodioꝝ littore classis soluens. phiscū
 navigare p̄perat. illic milites ⁊ supellectilem exonerat Abi
 dies undecim morata. ad domesticos lares cum clade ⁊ ig-
 nomia reuertitur Qui obsidionis pericula expertus est.
 ⁊ res publico functus officio cognouit: ad laudem dei. chri-
 stiane religionis exaltacionem: ⁊ rhodioꝝ gloriā. rerum
 gestarum cōmentarium edidit Pro quo laudetur deus tri-
 nus ⁊ vnus. eius genitrix maria ⁊ patronus iohānes bap-
 tista. per infinita seculorum secula Amen

**Finit descriptio obsidionis vrbis rhodie. per venerabi-
 lem virū iohannē Inel artis impressorie magistrum in otto-
 nia impressa Sub anno dñi 1482.**

*In nomine dei Amen
 Modus e gallicizima Inuis
 factus eorum p̄m̄s est om̄s.*



Lübeck af Lucas Brandis i 1483. Til gengæld producerede Snell i begyndelsen af samme år i Lübeck en Agenda Ottoniensis, d. v. s. en håndbog for præster med ritualer for bryllupper, begravelser og andre kirkelige handlinger. Dette tryk, som befinder sig i British Museum, er først for kort tid siden blevet identificeret af Knud Ottosen, som har påvist, at Snell er trykkeren, og at det helt klart drejer sig om en liturgisk bog for Fyns stift. Her har Snell anvendt flere typer og har så at sige øvet sig på den mere udviklede teknik, han senere på året anvendte til Missale Uppsalsense, som han trykte i Stockholm.

I årene 1482-83 havde således Fyns stift som det første i Norden fået trykte liturgiske bøger, og selv om det verdslige domkapitel i Odense i 1489 igen blev omdannet til et benediktinsk kapitel, medførte det ikke nogen ændring i liturgien.

Der har været udkastet den hypotese, at Snells presse stod i Sct. Hans Kloster, men det ved man faktisk ikke noget om. Det afgørende var vel, hvor der var plads og gode arbejdsforhold, så pressen kan lige så godt have stået i Sct. Knuds Kloster, som på det tidspunkt nok havde tomme lokaler. Det er imidlertid tænkeligt, at Sct. Hans Kloster har været involveret i trykningen af bogen om Rhodos, for selv om johanniterne på Rhodos var riddere og munkene i Sct. Hans Kloster var hospitalsbrødre, tilhørte de én

og samme orden. De liturgiske bøger blev utvivlsomt betalt af domkirken, men bogen om Rhodos kan enten være betalt af johanniterne eller andre kirkelige myndigheder – eller muligvis har Snell tjent så godt på breviaret, at han på egen regning kunne trykke den anden bog, som trods alt kun var på 14 blade. Den var på latin og kunne altså sælges over hele Europa.

Rhodos lå langt væk fra Odense, men man vidste udmærket godt besked om tyrkernes gradvise fremtrængen i Middelhavsområdet, ikke mindst fordi der jævnligt var handel med aflad til fordel for kampen mod tyrkerne. Forfatteren var vicekansler på Rhodos, så bogen var en øjenvindnebeskrivelse og tilmed den officielle rapport. I johanniterriddernes samtidige ordensprotokol fortælles om forberedelserne til kampen, men så brydes der af i maj 1480, og senere er tilføjet: »Eftersom staten Rhodos var belejret og udsat for stadige angreb af tyrkerne, er alt, hvad der er sket i denne forstyrrede og skrækkelige situation, ikke blevet indført i vore skrifter. Men efter sejren er der af rhodiernes vicekansler Guillaume Caoursin udgivet en beretning, som ved bogtrykkernes kunst er blevet udsendt til alverden« [3].

Beretningen blev i løbet af få år trykt i 7 latinske, 1 italiensk, 1 tysk og 1 engelsk udgave, men kom mærkeligt nok slet ikke i Frankrig, hverken på latin eller på fransk. En udgave fra Rom, trykt af Eucharius Silber 1481 (?) synes at have været Snells forlæg. Den er ligesom breviaret sat med to typer, men i de to bevarede eksemplarer mangler initialerne, som skulle have været indmalet. I 1510 kom i

Guilhelmus Caoursinus: De obsidione et bello Rhodiano. Trykt af Johan Snell, Odense 1482. Sidste blad med kolofon: titel (men ikke forfatter), trykker, sted og år. Orig. størrelse. (LN 39).



Dialogus creaturarum.
Trykt af Johan Snell,
Stockholm 1483.
Fra dialogen om sirenen.

Danmark en forkortet dansk oversættelse, trykt af Gotfred af Ghemen, og i 1910 blev udsendt en facsimile-udgave med kommentar af Aug. Fjelstrup og oversættelse ved Herman Petersen, der tillige omskrev Ghemen-udgaven til moderne dansk. I anledning af Snells jubilæum vil pjecen i 1982 udkomme i dansk oversættelse ved Jacob Isager.

I 1483 var Snell i Stockholm, hvor han trykte *Missale Uppsalense* og desuden den meget populære og underholdende »*Dialogus creaturarum*«, d.v.s. »Skabningernes tale« på 157 blade. Den fortæller om alle mulige skabninger, dyr, sten, stjerner, fabeldyr m.m. og deres gode og dårlige egenskaber, og der fortælles moralske anekdoter dertil, f.eks. hvorledes sirenen, der afbilledes som en havfrue, ved sin sang og skønhed lokker sømænd til at slippe roret og endog kaste sig i havet for at favne hende.

Snells udgave er et aftryk af en udgave trykt i Gouda 1480 af hollænderen Gerardus Leeu, og de talrige træsnit er også kopieret efter denne bog, blot lidt mindre og spejlvendte.

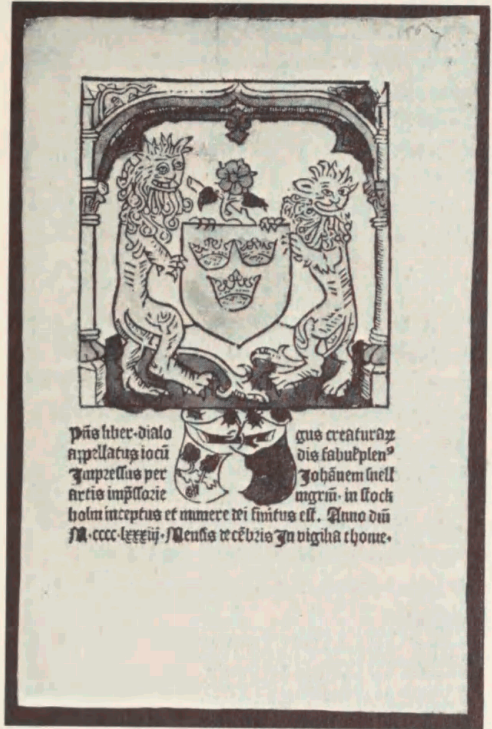
Sidste side prydes af det svenske rigsvåben med de tre kroner og – for første og sidste gang – Snells bogtrykkermærke, der også er en efterligning af Leeus: To skråtstillede skjolde, det venstre med en kvist med to blade eller blomster, det højre med trykkesignetet. I dette værk står også: »Trykt af bogtrykkermester Johan Snell i Stockholm i det Herrens år 1483 den 20. december«. På denne dato var bogen altså færdig. Der er anvendt ialt fem typer, deriblandt en ny type, som ikke kendes uden for Sverige, samt en lang række særlige rubriktegn (jvf. s. 76). I Uppsala findes et eksemplar med farvelagte initialer og træsnit, og da *Dialogus Creaturarum* regnes for den første bog, der blev trykt i Sverige, er det planlagt, at den i 1983 skal udkomme i facsimile-udgave og med svensk oversættelse [4].

I Stockholm trykte Snell også et afladsbrev og en latinsk grammatik, inden han i 1484 tog tilbage til Lübeck, hvor han producerede et lybsk breviar, en latinsk psalterbog og et breviar for den tyske orden. Til disse tryk brugte han de samme to typer, kaldet

Weigel-typerne, fordi han havde anvendt dem til den omtalte afhandling af Nic. Weigel. Han havde nemlig efterladt en del af sit trykkemateriale i Sverige, hvor det blev brugt af den svenske bogtrykker Poul Grijs, der virkede i Uppsala i årene 1510-19. Andre dele af Snells typer fandt vej til Holland, og andre igen er brugt til nogle af de bøger, som i Lübeck blev udgivet af Hans van Ghemen.

De ialt 17 tryk af Snell, som nu kendes, behøver naturligvis ikke at være hele hans produktion. Det er faktisk mest sandsynligt, at han har trykt adskilligt mere, og der kan når som helst dukke nye fragmenter op et eller andet sted. Men hvis de 17 tryk er karakteristiske for, hvilken slags skrifter han trykte, ser det ud til, at han hovedsagelig har arbejdet på bestilling. Det gælder i hvert fald de liturgiske bøger og afladsbrevene, mens bogen om Rhodos, *Dialogus Creaturarum*, Brendan-legenden og muligvis den plattyske bønnebog kan være blevet trykt på hans egen regning.

Snell har, som så mange andre dengang, været vandrebogtrykker med en enkelt eller slet ingen medhjælpere, og han har næppe haft kapital til nogen større forlagsvirksomhed, så det var nok så betryggende at holde sig til bestillingsarbejder. Han må dog have nydt en vis agtelse, siden man betrodde ham så mange liturgiske bøger, som absolut skulle være helt nøjagtige. I Danmark og Sverige havde man ganske vist ikke egne bogtrykkere at vælge imellem, men man kunne have ladet bøgerne trykke i udlandet – hvad der skete i mange andre tilfælde – og Lübeck og den tyske orden kunne vælge mellem mange trykkerier. I



Dialogus creaturarum. Sidste blad med Sveriges våben, Snells bogtrykkermærke og navn.

sammenligning med andre samtidige bogtrykkere, som producerede sande pragtværker, har Snell ikke været nogen fremragende bogtrykker, men hvis han havde været det, havde han nok heller ikke påtaget sig den lange, dyre og besværlige rejse til Danmark og Sverige.

Noter

1. Danske Magazin I. 1754 s. 289ff.
2. Ferd. Geldner: *Inkunabelkunde*, s. 140.
3. Citeret efter Jacob Isagers velvilligt lånte manuskript. Rådsprotokollen befinder sig i Malteserordenens arkiv på Malta.
4. Äldsta svenska boken, *Dialogus Creaturarum*, 500-årsjubilerar 1983. (Grafiskt Forum 1981 nr. 5).

Anne Riising: Johann Snell

Litteratur:

L. Chr. Nielsen: Fra Johan Snell til vore Dage. I-II. Odense 1908-24 (med henvisninger til en lang række enkeltartikler)

F. Geldner: Inkunabelkunde. (Elemente d. Buch- u. Bibliothekswesens, hrsg. Dressler u. Liebers Bd.5. Wiesbaden 1978)

En del af oplysningerne om de liturgiske skrifter er givet af cand. theol. Merete Geert-Andersen.

Tryk af Johan Snell

Pave Sixtus IV's bulle mod den tyske ordens stormester. (Lübeck 1480). – Kgl. Bibl.

Nicolaus Weigel: Clavicula indulgentia. (Lübeck 1480). – Kgl. Bibl.

Johannes de Cardona: Afladsbrev. (Lübeck 1481). Kgl. Bibl. og Nationalmuseet.

Van Sunte Brandanus. (Lübeck el. Rostock 1481?). Rostock Universitetsbibl.

Hinricus Kannengeter: Afladsbrev. (Lübeck 1482). – Kgl. Bibl.

Diurnale veri ordinis Lubicensis (Lübeck 1482). – Kgl. Bibl. og Lübeck Stadtbibl.

Bedebock. De tyde des lydendis unses heren ihesus christi und der medelinghe der hilligen yuncvrouen Marien. Lübeck 1482. – Kgl. Bibl. og Lübeck Stadtbibl.

Breviarium Ottoniense. (Odense 1482). – Kgl. Bibl. LN 29.

Guilhelmus Caorsinus: Obsidio Rhodiana. Odense 1482. – Kgl. Bibl. LN 39.

Agenda Ottoniensis. (Lübeck 1483). – British Museum.

Missale Uppsalense. (Stockholm 1483 eller 1484). – Stockholms Kgl. Bibl.

Dialogus Creaturarum. Stockholm 20. dec. 1483. – Stockholms Kgl. Bibl. Uppsala Universitetsbibl.

Remigius: Dominus que (Stockholm 1483 eller 1484). – Stockholms Kgl. Bibl.

Bartholomeus de Camerino: Afladsbrev. (Stockholm 1484). – Riksarkivet i Stockholm.

Breviarium (el. Horarium) Lubicense(?). (Lübeck o. 1484). – Lübecks Stadtbibl.

Psalterium latinum (Lübeck sandsynligvis 1484). – Esbdorf Klosterbibl.

Breviarium ordinis dominorum Teutonicorum (Lübeck efter 1484). – Uppsala universitetsbibl.